

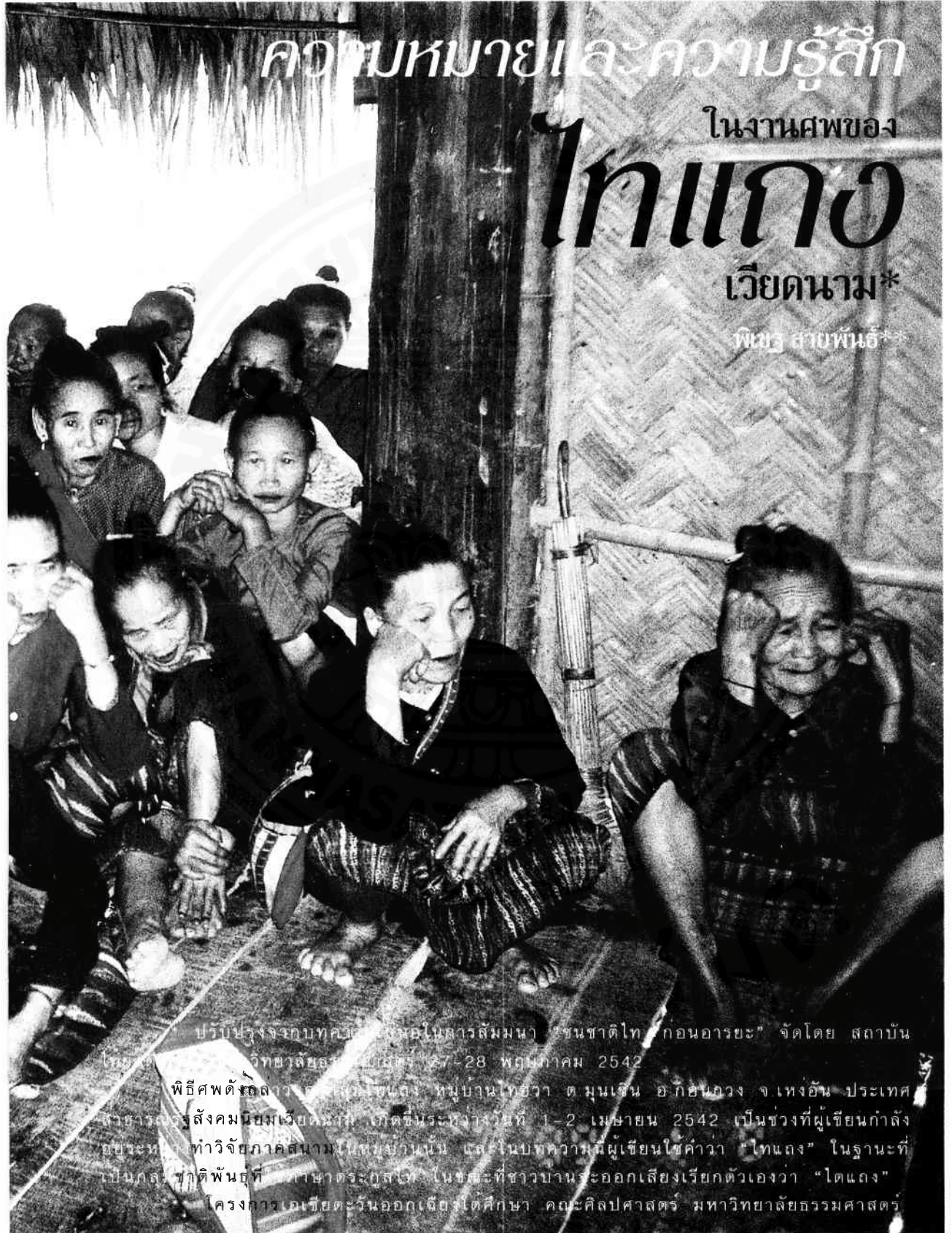
ความหมายและความรู้สึก

ในงานศพของ

ไทแดง

เวียดนาม*

พิเชฐ สายพันธ์**

* ปรากฏในวารสารธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 27-28 พฤษภาคม 2542

** พิธีศพตั้งชื่อศพและฝังศพที่บ้านไทขาว ต.มุนเงิน อ.ก๊อญอว จ.เหงอัน ประเทศเวียดนาม รัฐสังคมนิยมเวียดนามใต้ เกิดขึ้นระหว่างวันที่ 1-2 เมษายน 2542 เป็นช่วงที่ผู้เขียนกำลังทำวิจัยภาคสนามในชุมชนนั้น และในบทความนี้ผู้เขียนใช้คำว่า "ไทแดง" ในฐานะที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ภาษาตระกูลไท ในพื้นที่ชาวมานระออกเสียงเรียกตัวเองว่า "ไตแดง" โครงการวิจัยตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

แม่เฒ่าวัย 77 เสียชีวิตลงด้วยโรคชราเมื่อเวลา 3 นาฬิกา ในคืนวันสุดท้ายของเดือนมีนาคม ขณะนั้นผู้เขียนกำลังอยู่ในระหว่างทำวิจัยภาคสนามในหมู่บ้าน เข้าตู่ เมื่อได้รับการบอกกล่าวไว้ในหมู่บ้านมีคนตาย ผู้เขียนจึงได้เดินทางไปร่วมพิธีตั้งแต่ตอนเช้า เรือนของแม่เฒ่าตั้งอยู่ที่สุดปลายอีกด้านหนึ่งของหมู่บ้าน ระหว่างทางต้องเดินผ่านตัวหมู่บ้านซึ่งมีทุ่งนาอยู่รายรอบ ต้นข้าวกำลังเกิดใหม่ แต่แม่เฒ่าไม่มีโอกาสได้กินข้าวใหม่ของปีนี้อีกต่อไปแล้ว ก่อนจะถึงเนินสุดท้ายอันเป็นที่ตั้งเรือนของแม่เฒ่า ต้องผ่านลำห้วยเล็กๆ เสียงร้องไห้ระงมออกมาจากเรือน ทำให้ทราบแน่นอนว่าเราได้เดินทางมาถึงเรือนคนตายแล้ว

เรือนแม่เฒ่า เป็นเรือนไม้เสาสูง หลังคามุงด้วยใบหญ้า (ชาวบ้านเรียกใบก้อ เป็นพืชตระกูลปาล์มชนิดหนึ่ง) สถาปัตยกรรมเก่าคร่ำครวญ ฐานะของครอบครัวนี้ไม่สู้จะดีนัก ที่ลานหน้าบ้านเต็มไปด้วยผู้คน ทั้งที่เป็นญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน กลุ่มผู้หญิงจะสวดมนต์อยู่กับเตาไฟ หุงต้มอาหารเลี้ยงคนในงาน กลุ่มผู้ชายนั่งจับกลุ่มคุยกัน คนที่มาร่วมงานส่วนใหญ่ไม่ได้แต่งชุดไว้ทุกข์ สีขาว – ดำ อย่างที่ชาวไทยสยามคุ้นเคยกัน ทุกคนแต่งกายในลักษณะที่เคยแต่งประจำวันตามปกติ ยกเว้นญาติพี่น้องสนิทเท่านั้นที่จะมีสัญลักษณ์บางอย่างบ่งบอกว่ากำลังไว้ทุกข์อยู่

สีขาว ถือเป็นสีสำคัญที่ถูกจัดไว้เฉพาะญาติพี่น้องของผู้ตาย ลูกชายถือว่าเป็นคนกลุ่มเดียวที่ต้องมีชุดไว้ทุกข์ คือ เสื้อฮี (หรือเสื้อยาวถึงเข่า)¹ และกางเกงสีขาว ลูกเขยจะมีผ้าคาดเอวสีขาว ในบรรดาญาติพี่น้องที่เป็นผู้ชายจะสวมหมวกสีขาวที่ทำปลายแหลมทั้งสองข้างคล้ายกับเรือคว่ำ ส่วนผู้หญิงที่เป็นลูกสาวและลูกเปื้อ (สะก๊อ) จะใช้ผ้าสีขาวซึ่งเรียกว่า “สายด่อน” พันบนศีรษะ สัญลักษณ์สีขาวนี้จะถูกสวมใส่ตลอดจนถึงวันที่นำแม่เฒ่าไปฝัง²

เมื่อขึ้นไปบนเรือน โลงศพที่ทำด้วยไม้ตีฝา 4 ด้าน ตั้งวางอยู่บริเวณห้องที่เป็นที่ตั้งของหิ้งผีบรรพบุรุษ ผ้าปกโลงที่ทอแบบประเพณีไม่มีแล้ว ชาวบ้านนำผ้าผืนลายดอกสีแดงที่ขายในตลาดมาวางคลุมโลง บนผ้าปกโลงนั้นมีชิ้นแซ่ว³ 3 ผืน เป็นชิ้นแซ่วที่แสดงอัตลักษณ์

ชิ้นแซ่ว แสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของสตรีชาวไทยแดง

¹ มีผู้เสนอว่าการสวมเสื้อยาวสีขาวในพิธีศพ ได้รับอิทธิพลมาจากจีน ดูใน Berlie, Jean. “Religion, Fengshui and Funerals of Kam Speakers in Hunan Province China”, *Tai Culture*, 1: 1, pp.10 – 21.

² ในกรณีที่ผู้ตายเป็นผู้ชายและภรรยาของผู้ตายยังคงมีชีวิตอยู่ ภรรยาจะสวมเสื้อสีขาวเพื่อเป็นการไว้ทุกข์ให้กับสามีต่อไปอีกเป็นเวลา 10 เดือน

³ ชิ้นแซ่วแบบไทแดง เป็นชิ้นที่ผู้หญิงชาวไทยแดงทอและนุ่งตามประเพณี ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (ethnic identity) ประการหนึ่งของกลุ่ม ลักษณะชิ้นประกอบด้วยโครงสร้าง 3 ส่วน คือ หัวชิ้น (เดิมมักทำเป็นสีแดง) ตัวชิ้นเป็นผ้าพื้นสีดำ บางผืนอาจมีการทอแบบที่เรียกว่า “ชิ้นมุก” คือมีการยกกลายเป็นดอกสีขาวเรียงไปตามแนวนอนของ

ทางชาติพันธุ์ (ethnic identity) ของกลุ่มคนที่เรียกตัวเองว่า “ไทแดง”

ไทแดงแห่งบ้านโหวว

ไทแดง เป็นกลุ่มคนไทกลุ่มหนึ่งจากหลาย ๆ กลุ่ม⁴ ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตจังหวัดเหงอัน (Nghe An) ประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ไทแดงมีชื่อเรียกอื่น ๆ อีกหลายชื่อคือ ไทมานแดง⁵ ไทหย่าย⁶ และไทนา⁷ โดยที่กลุ่มนี้จะเรียกชื่อตนเองว่า “ไตแดง” ส่วนชื่ออื่น ๆ นั้นเป็นชื่อที่คนกลุ่มอื่นเรียกพวกเขา

จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์และคำบอกเล่าของชาวบ้าน ต่างกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า กลุ่มไทแดง เป็นกลุ่มคนไทที่เพิ่งอพยพโยกย้ายเข้ามาอยู่ในจังหวัดเหงอัน ประมาณ 200 - 300 ปีที่ผ่านมา ในขณะที่กลุ่มไทเมืองได้ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในบริเวณนี้มานานแล้ว และมีระบบการปกครองแบบศักดินาในระดับบ้าน - เมือง แต่ยังมีได้พัฒนาขึ้นมาเป็นรัฐที่ซับซ้อน

ขึ้นเหมือนคนไทกลุ่มอื่น ๆ การเข้ามาของกลุ่มไทแดง ในภายหลัง ทำให้ไทแดงมีฐานะเป็นผู้เข้ามาอาศัยที่ดิน ซึ่งไทเมืองเป็นผู้บุกเบิกและดูแล จึงต้องขออนุญาตจากเจ้าเมืองซึ่งเป็นกลุ่มคนไทเมือง รวมทั้งต้องมีการส่งข้าวและเงินให้กับเจ้าเมืองด้วย ดังนั้นสถานภาพทางสังคมของกลุ่มไทแดงจึงด้อยกว่าไทเมือง จนกระทั่งระบบการปกครองแบบเจ้าเมืองได้สิ้นสุดลงหลังจากที่ประเทศเวียดนามเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบบคอมมิวนิสต์ในค.ศ.1945⁸ (พ.ศ.2488)

การเปลี่ยนระบบการปกครองเป็นคอมมิวนิสต์มีผลต่อการปกครองของกลุ่มคนไทในระบบบ้าน - เมือง ในบริเวณนี้เช่นกัน ซึ่งส่งผลต่อการยกเลิกระบบการส่งส่วยเข้าเมือง และการ “เข้าฮ้อย”⁹ หรือการทำงานให้เจ้าเมืองไปโดยปริยาย มีผลกระทบโดยตรงต่อสถานภาพทางสังคมและชนชั้น และทำให้เกิดการผสมผสานทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มไทเมือง ไทแดง รวมทั้งไทเมือย เข้ามาใกล้ชิดกันมากขึ้น

ตัวขึ้น ส่วนที่ 3 เรียกว่า ดินขึ้น บริเวณนี้จะมีการแห้วหรือปักกลดที่เป็นแบบฉบับเฉพาะตัวของไทแดงมีลักษณะคล้ายลายกำปลาวรอบดินขึ้น.

⁴ กลุ่มคนไทกลุ่มอื่นที่อยู่ในเขตจังหวัดเหงอัน ได้แก่ ไทเมือง (Tai Muang) และไทเมือย (Tai Muoi) ดูการจัดกลุ่มคนไทเหล่านี้ได้ใน Vi Van An, “Supplementary Material about the Names and the History of Settlement of the Tai-groups in the Region of Highway No.7 - Province Nghe An Central Vietnam,” *Tai Culture* 1: 1, pp 30 - 40.

⁵ คำว่า “มาน” (Man) สันนิษฐานว่าเป็นคำที่มาจากภาษาจีน ซึ่งจีนใช้เรียกชนกลุ่มน้อยที่อยู่ทางตอนใต้ว่าเป็นพวก มาน ซึ่งมีความหมายถึง เป็นคนป่าเถื่อน ไม่เจริญ ดังนั้นคำว่า ไทมานแดง จึงมักเป็นคำที่กลุ่มผู้ปกครอง เช่น ชาวเวียดนามและชาวไทเมือง ใช้เรียกกลุ่ม “ไทแดง” ซึ่ง “ไทแดง” จะไม่ชอบให้ใครมาเรียกตนว่าเป็น “มานแดง” เนื่องจากเป็นคำที่แสดงความหมายไม่ดีในเชิงดูถูก.

⁶ ชาวบ้านทั้งที่เป็นไทแดงและไทเมือง ต่างบอกเป็นเสียงเดียวกันว่า คำว่า “ไทหย่าย” เป็นคำไม่ดี เราจะไม่พูดกัน หย่ายหมายถึงโยกย้ายที่ หนีไปหนีมา การเรียกคำดังกล่าว เนื่องจากกลุ่มไทแดงเป็นกลุ่มที่อพยพโยกย้ายมาอยู่ในเขต จ.เหงอันทีหลัง โดยที่มิกกลุ่มไทเมืองอยู่มาก่อนแล้ว ซึ่งกลุ่มไทเมืองมีระบบปกครองแบบบ้าน - เมือง กลุ่มไทแดงซึ่งมาอยู่ที่หลังจึงมักไม่ค่อยมีอำนาจในการปกครองชุมชนในระดับเมืองเหมือนกับกลุ่มไทเมือง คำว่าไทหย่ายมักจะนิยมใช้คู่กับคำว่า ไทญ้อ ซึ่งเป็นชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งของกลุ่มไทเมือง.

⁷ ไทนา เป็นคำที่กลุ่มไทเมืองใช้เรียกไทแดง โดยมักใช้คู่กับคำว่า “ไทไฮ - ไทนา” ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มไทแดงมักนิยมทำนาที่ราบลุ่ม ในขณะที่ไทเมืองนิยมทำนาบนภูเขาหรือเรียกว่านาไฮ การเรียกชื่อดังกล่าวจึงเป็นการเรียกชื่อตามการแยกแยะลักษณะกิจกรรมของการทำนา.

⁸ ในทางปฏิบัติแล้วนโยบายเปลี่ยนแปลงการปกครองของรัฐบาลมีผลต่อระบบบ้าน - เมือง ในท้องถิ่นบริเวณเขต จ.เหงหัวและเหงอันอีกประมาณ 10 ปีให้หลัง.

⁹ การเข้าฮ้อย คือ การใช้แรงงานทดแทน ในกรณีที่ชาวบ้านไม่สามารถส่งข้าวและเงิน ตามจำนวนที่กำหนดในแต่ละปีให้แก่เจ้าเมืองของตนได้ ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ทางชนชั้นที่น่าสนใจในกลุ่มไทเมืองและไทแดง.

แต่เดิมนั้น ไทแดงและไทเมือง จะตั้งหมู่บ้าน แยกกัน และไม่นิยมแต่งงานข้ามกลุ่มกัน แต่หลังจาก เปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว หมู่บ้านไทแดงและไท เมืองบางแห่งถูกผนวกเข้ามารวมกันดังเช่นกรณีของบ้าน ไทฮว่า

หมู่บ้านไทฮว่า เป็นชื่อเรียกใหม่ของหมู่บ้าน 2 แห่ง ที่ถูกรวมกันเข้ามาในค.ศ.1951 (พ.ศ.2494) ซึ่งเป็นหมู่บ้านของกลุ่มไทแดง และบ้านดงควัว ซึ่งเป็น หมู่บ้านของกลุ่มไทเมือง การย้ายรวมหมู่บ้าน ในครั้ง นี้เป็นนโยบายของรัฐบาลเพื่อให้ชาวบ้านมาอยู่รวมกัน และจัดสรรที่ดินทำกินใหม่ อย่างไรก็ตาม ที่ตั้งของ หมู่บ้านไทฮว่านี้เดิมเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านหมอน ดังนั้น ในกรณีนี้กลุ่มไทเมืองจากบ้านดงควัวจึงถูกย้ายเข้ามา รวมกับกลุ่มไทแดง และกลายเป็นคนกลุ่มน้อยของหมู่ บ้านนี้ไป ปัจจุบันหมู่บ้านไทฮว่ามีครัวเรือนที่เป็นคนไท เมืองประมาณ 40 ครัวเรือนจากจำนวนเรือนทั้งหมด 173 ครัวเรือน

แม้ว่าไทแดงและไทเมือง แห่งหมู่บ้านไทฮว่า จะมีการแต่งงานข้ามกลุ่มกันและมีการแลกเปลี่ยนผลผลิต วัฒนธรรมระหว่างกลุ่มมากขึ้นก็ตาม แต่กลุ่ม ไทแดงยังคงรักษาแบบแผนทางความเชื่อและประเพณี ของตนไว้อย่างเหนียวแน่น โดยเห็นได้อย่างชัดเจนจาก พิธีศพซึ่งมีความแตกต่างจากกลุ่มไทเมืองเป็นอย่างมาก ผู้เขียนได้มีโอกาสสอบถามรายละเอียดพิธีศพของไท เมืองและพิธีศพของไทแดงเปรียบเทียบกัน ก็พบว่ามิใช่ แตกต่างในทางปฏิบัติมาก อีกทั้งชาวบ้านไทเมืองและ ไทแดงต่างกล่าวอย่างชัดเจนว่า “งานคนตาย ไทแดงกับไทเมืองเอ็ดบคือกัน”

เรือนที่แม่เฒ่าอยู่ปัจจุบันนี้ ตั้งอยู่ในบริเวณที่เดิมเรียกว่า บ้านหมอน ซึ่งเป็นบริเวณของกลุ่ม ไทแดงอาศัยอยู่มาก่อน แม่เฒ่าจึง

เป็นกลุ่มคนเก่าแก่ของหมู่บ้าน ญาติทางฝ่ายสามีซึ่งแม่เฒ่าย้าย มาอยู่เรือนด้วยหลังจากแต่งงาน แล้ว เมื่อตายไปก็ฝังศพไว้ที่ป่า หัวของหมู่บ้านนี้เช่นกัน วันนี้ร่าง ของแม่เฒ่าถูกนำไปไว้ในโลงศพ เพื่อ ทำพิธีตามประเพณีของไทแดง ก่อนที่พรุ่งนี้จะถูกนำไปฝังเคียงตัว สามีผู้ล่วงลับไปก่อนหน้านี้แล้ว

ร่างไร้ลมหายใจของแม่ เฒ่า ถูกจัดให้นอนหันศีรษะไปทาง ทิศตะวันตก และแต่งตัวอย่างดีที่สุด นุ่งซิ่นแฉ่วแบบของไทแดงซ้อนทับ กัน 2 ชั้น ใส่เสื้อใหม่ทับกัน 3 ตัว¹⁰ สายแอม (ผ้ารัดเอว) เหน็บ ไว้ที่ซิ่นแต่ไม่ได้รัดไว้ พันหัวด้วย ผ้าสีดำตามที่เคยใช้ปกติ มีหมอน สีดำรองรับศีรษะ

ร่างที่นอนเหยียดยาวในโลงนี้ ถูกจัดไว้เสมือน ว่ายังหลับอยู่ หลานเปือ (หลานสะใภ้) คนหนึ่งบอก ว่า “เขาเบิ่ง ย่าตายนี้ นอนคือยังแสม คือ นอนอยู่ นุ่งซิ่นดี เสื้อใหม่” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความตายของ แม่เฒ่าถูกกระทำให้เสมือนว่ายังมีชีวิตที่ดีผ่านเครื่อง แต่งกายชุดสุดท้ายของแม่เฒ่า ร่างของแม่เฒ่าจึงเป็น เสมือนเส้นรอยต่อสุดท้ายที่เป็นพรหมแดนระหว่างความ ตายและการมีชีวิตอยู่อย่างดีที่สุด

อย่างไรก็ตาม ความตายของแม่เฒ่าคือความ เป็นจริงที่ลูกหลานญาติพี่น้องและผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่จำเป็นต้องยอมรับ หากแต่แม่เฒ่าจำเป็นต้องมีพื้นที่ซึ่งเป็นโลก แห่งความตายที่จะต้องไปอยู่ตามสถานภาพที่อยู่ไม่ได้ แล้วในโลกชีวิตปัจจุบัน การจัดการกับซากอันไร้ชีวิต จึงต้องกระทำผ่านพิธีกรรม และผู้ชำนาญการเฉพาะ นั้นคือ “องหมอ”¹¹ ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางนำพาแม่ เฒ่าไปสู่พื้นที่ใหม่ของคนตาย

¹⁰ คำบอกเล่าของพ่อเฒ่าสา วัน เกวียน ซึ่งมีพ่อเป็นพี่ชายของแม่ของผู้ตาย หมู่บ้านไทฮว่า ต.มุนเขิน อ.กอน กวง จ.เหงอัน, 1 เมษายน 2542.

¹¹ ตามปกติการสวดส่งคนตายไปหาบรรพบุรุษที่อยู่บนฟ้า จะมีหมอสวดโดยเฉพาะเรียกว่า หมอทางยาว ใน

เวลาสายของเช้าวันรุ่งขึ้น “องหมอ” ถูกตามตัวมาถึงเรือนคนตาย พร้อมด้วย “บ่าวหมอ” (ผู้ช่วย) อีก 2 คน เมื่อขึ้นมาถึงเรือน องหมอมิได้ทักทายผู้ใด แต่เข้าไปทำพิธีเอาमितจรบนพื้นที่หัวและท้ายโลงศพ หลังจากนั้นจึงไปแสดงความเสียใจกับกลุ่มลูกชายและลูกเขยที่นั่งอยู่ติดกับโลง และเดินมาแสดงความเสียใจกับกลุ่มลูกสาวและลูกเปื้อ ซึ่งนั่งไกลออกมาจากโลงอีกทีหนึ่ง แล้วองหมอก็กลับมานั่งบนเสื่อในที่ที่จัดเตรียมไว้ทางด้านหัวศพ และทำพิธีสวดส่ง “ผีขวัญ” ของคนตายขึ้นไปอยู่กับบรรพบุรุษบนฟ้า การสวดส่ง “ผีขวัญ” ขึ้นไปอยู่บนฟ้านี้ชาวบ้านกล่าวถึงความแตกต่างในพิธีศพของไทยเมือง และไทแดงว่า “ไทแดงเอ็ดหมอคินฟ้า ไททางตง¹² เอ็ดบ่คินฟ้า”

องหมอขณะทำพิธีสวดส่ง “ผีขวัญ”

ส่งผีขวัญคินฟ้า ต้อนผีคินเฮือน: การเปลี่ยนผ่านสถานภาพคนตายสู่โลกใหม่

บทสวดคินฟ้าขององหมอ มีเนื้อความกล่าวถึง “สิ่ง” หรือตระกูลของผู้ตายที่จะกลับไปอยู่ด้วย โดยเริ่มจากการกล่าวถึงประวัติของผู้ตายตั้งแต่เกิดจากพ่อแม่ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่ง (ตระกูล) เดิมของผู้ตายที่จะต้องไปอยู่บนเมืองฟ้า จากนั้นก็โตเป็นเด็ก เป็นสาว แต่งงานมีลูก จนกระทั่งตายไป เส้นทางการกลับคินฟ้าไปอยู่กับบรรพบุรุษเดิมของตนนั้นต้องล่องแพข้ามแม่น้ำผ่านเมืองจะแล เมืองชำเหนือ เมืองแดง ขึ้นไปเมืองฟ้า โดยเชื่อว่าบรรพบุรุษของตระกูลทั้งหลายเมื่อตายแล้วจะไปอยู่ด้วยกันบนเมืองฟ้า ชาวบ้านเรียกบรรพบุรุษ

ที่อยู่บนฟ้าว่า “ปู่เฒ่า”¹³ ดังนั้นผู้ที่ตายใหม่ๆจึงจำเป็นต้องกลับคินเมืองฟ้าเพื่อไปอยู่กับบรรพบุรุษในตระกูลของตนอีกครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นแล้วเป็นเวลา 3 วัน หมอจะทำพิธี “ต้อนผีคินเฮือน” เพื่อมาอยู่บนหิ้งผีบน

เรือนกับลูกหลานของตน ในกรณีดังกล่าวผีผู้หญิงจะต้องแยกกลับมาอยู่กับผีสามีที่เรือนของสามี จะไม่ไปอยู่กับผีพ่อแม่ของตนที่เรือนเดิม

เส้นทางส่งผีขวัญคินฟ้า จึงไม่ใช่เส้นทางที่สะดวกสบาย แต่มีความยากลำบากและมีภัยอันตรายต่างๆ ในพิธีศพจึงมีสัญลักษณ์ที่คนตายจะต้องนำไปด้วยระหว่างเดินทางคินฟ้า เพื่อให้การเดินทางเกิดความสะดวกสบายขึ้น สัญลักษณ์ดังกล่าวแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ ข้าวของเครื่องใช้และอาหาร

1. ข้าวของเครื่องใช้ที่สำคัญ ได้แก่
 - ของใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ดุ้งย่ำม หมากพลู ตั่ง (เก้าอี้นั่ง)

กรณีของหมู่บ้านไทยว่า ไม่มีหมอทางยาวหลงเหลืออยู่ จึงได้ไปตามหมอมาจากหมู่บ้านเฮียน ในตำบลเดียวกันมาทำพิธี ชาวบ้านในหมู่บ้านไทยว่า จึงเรียกหมอทางยาวว่า “องหมอ” ซึ่งคำว่า “อง” เป็นภาษาเวียดนาม หมายถึง ผู้อาวุโส

¹² ไททางตง เป็นชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งของกลุ่มไทเมือง.

¹³ สัมภาษณ์พ่อเฒ่า เลื่อง จุก แดง พี่ชายของผู้ตาย ชาวไทแดง หมู่บ้านไทยว่า ต.มุนเขิน อ.กอนกวง จ.เหงอัน, 1 เมษายน 2542.

- กีบ (หมวก) จำลองทำด้วยกระดาษ ไว้สำหรับบังแดด

- วี (พัด) จำลองทำด้วยกระดาษไว้สำหรับพัดให้เย็น

- เครื่องเล่นสีแดงคล้ายลูกข่างไว้สำหรับเล่นสนุกสนาน

2. อาหาร มีไก่สุก 2 ตัว เตรียมไว้สำหรับเอาขึ้นฟ้าเพื่อบอกเจ้าฟ้าให้มารับคนตายขึ้นไป

วัตถุประสงค์ลักษณะดังกล่าวข้างต้นถูกนำมาเตรียมไว้ให้พร้อมสำหรับท้องหมอจะสวดส่งผีขวัญขึ้นไปพร้อมกับนำเอาข้าวของและอาหารเหล่านั้นขึ้นไปด้วย เมื่อท้องหมอสวดเสร็จลูกหลานก็จะเริ่มร้องไห้กันระงม เว้นช่วงเวลาระยะหนึ่ง ท้องหมอก็จะสวดอีกรอบ

ช่วงเวลานับตั้งแต่ผู้ตายได้เสียชีวิตลง (03.00 นาฬิกา วันที่ 1 เมษายน) จนกระทั่งถึงการนำผู้ตายไปฝัง (10.00 นาฬิกา วันที่ 2 เมษายน) นั้น กินเวลาประมาณ 32 ชั่วโมง หรือ 1 วันเศษ ถือเป็นช่วงเวลาที่สำคัญของพิธีกรรมซึ่งจะทำหน้าที่เปลี่ยนผ่านสถานภาพของผู้ตายให้ไปสู่โลกใหม่ หรือจากสถานภาพของมนุษย์ที่ไร้ชีวิต ไปสู่สถานภาพผีที่สังคมยอมรับ ในการเปลี่ยนสถานภาพของผู้ตายนี้ ผู้ตายจำเป็นต้องผ่านการยอมรับในสังคม 2 ระดับ นั่นคือ ในระดับสังคมของผีโดยการเดินทางกลับไปหาผีบรรพบุรุษ

เดิมที่อยู่บนเมืองฟ้า และในระดับของสังคมมนุษย์ปัจจุบันโดยการแบ่งภาคส่วนหนึ่งกลับมาอยู่รวมกันกับลูกหลานในสภาพของผีบรรพบุรุษ ซึ่งมีสถานภาพและอำนาจของความเป็นผีอย่างสมบูรณ์และมีที่ทาง (place) สถิตอยู่อย่างชัดเจนบนหิ้งผีของเรือน

หากวิเคราะห์พิธีกรรมในส่วนที่เป็นเป้าหมายของการเปลี่ยนสภาพภาพของผู้ตาย จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมมีลำดับขั้นตอนของการเปลี่ยนผ่านนี้ค่อนข้างชัดเจน คือ

1. ขึ้นส่งผีขวัญขึ้นฟ้า อยู่ในช่วงท้องหมอมาสวดให้ผู้ตายหลังจากวันแรกที่ตาย จนถึงการนำผู้ตายไปฝัง

2. ขึ้นผีขวัญอยู่บนฟ้ากับบรรพบุรุษ เป็นช่วงที่อยู่หลังจากทำพิธีฝังแล้ว ซึ่งผีขวัญได้ขึ้นไปอยู่บนฟ้ากับบรรพบุรุษเป็นเวลา 3 วัน

3. ขึ้นเชิญผีขวัญคืนเรือน หลังฝังผู้ตายได้ครบ 3 วัน หมอจะทำพิธีเชิญผีขวัญหวักลับมาอยู่บนหิ้งผีของเรือน ซึ่งถือว่าหลังจากนี้แล้ว ผู้ตายได้กลายเป็น "ผีบรรพบุรุษ" อย่างสมบูรณ์

สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ พิธีกรรมได้ทำให้คนตายมีสถานภาพใหม่อย่างชอบธรรม คือ หลังจากมนุษย์ที่เคยมีชีวิตอยู่เป็น ---> คนตาย (ขวัญไม่อยู่กับตัว) ---> มาสู่การเป็น "ผีบรรพบุรุษ" ซึ่งนอกจากจะมีสถานภาพ

แผนภาพแสดงเค้าโครงความสัมพันธ์ระหว่างลำดับพิธีกับการเปลี่ยนผ่านสถานภาพผู้ตาย

ใหม่แล้ว ยังมีอำนาจ¹⁴ ใหม่ที่เพิ่มขึ้น (empower) จากเดิมอีกด้วย

นอกเหนือจากสถานภาพใหม่ที่ได้รับ สิ่งต่างๆ ที่ปรากฏในพิธีกรรมได้สะท้อนให้เห็นความคิดในทางจักรวาลวิทยาของชาวไทแดงว่า ในห้วงชีวิตของมนุษย์ทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่และที่ตายไปแล้วประกอบด้วยโลก 2 โลก คือ โลกของคนเป็นซึ่งก็คือโลกที่มนุษย์ดำเนินกิจกรรมทางชีวิตและสังคมกันอยู่ อีกโลกหนึ่งคือ โลกของคนที่ตายไปแล้วหรือโลกของผีบรรพบุรุษ ซึ่งมีลักษณะเป็นการจำลองสังคมโลกมนุษย์ให้เป็นสังคมของผีที่มีอยู่บนเมืองฟ้า โลกทั้งสองโยงโยงกันอยู่ด้วยอำนาจผีบรรพบุรุษ ซึ่งสามารถแบ่งภาคสถิตอยู่ได้ทั้งเมืองฟ้า และโลกมนุษย์ ทั้งนี้เพราะหลังจากที่ผีขวัญของผู้ตายถูกส่งขึ้นไปอยู่บนเมืองฟ้าร่วมกับผีบรรพบุรุษของตนแล้ว ผีขวัญของผู้ตายก็จะแบ่งส่วนที่เรียกว่า “ผีขวัญหัว”¹⁵ ลงมาอยู่บนหิ้งผีที่เรือนกับลูกหลาน ซึ่งทำให้เห็นได้ว่าผีบรรพบุรุษสามารถอยู่ในทั้งสองที่ได้ในเวลาเดียวกัน

การตั้งหิ้งผีบนเรือนจึงเป็นการตอกย้ำความสัมพันธ์ของ “สิ่ง” หรือสายตระกูลให้แนบแน่น โดยการเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดระหว่างกลุ่มเครือญาติที่ยังมีชีวิตอยู่กับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ณ จุดนี้เองที่ชี้ให้เห็นชัดเจนถึงความเข้มข้นของการนับถือสายตระกูลฝ่ายชาย เพราะผู้หญิงที่ตายไปแล้วแม้ว่าบนฟ้าตนจะอยู่กับบรรพบุรุษเดิม (สิ่งเดิม) กับพ่อแม่ของตน แต่เมื่อกลับมายังโลกมนุษย์จำเป็นต้องไปอยู่กับผีสามีของตนบนหิ้งผีที่ตั้งอยู่ในเรือนที่ตกเป็นของลูกชายต่อไป ดังคำกล่าวที่ “องหมอ” กล่าวไว้เมื่อตอนเชิญผู้ตาย

ให้มารับของเซ่นไหว้จากลูกหลานว่า “มีผัวอยู่ (บนหิ้งผี) จึงเอาเมียมาอยู่ซ้ำ”¹⁶

ความใกล้ชิดทางสังคมระหว่างผี (ผู้ตาย)--> กับญาติทางฝ่ายชาย มิได้ถูกแสดงออกผ่านจารีตปฏิบัติบนหิ้งผีเท่านั้น แต่ยังพบได้ชัดเจนระหว่างที่พิธีศพกำลังดำเนินไปอีกด้วย

ชาย -หญิง: จารีตปฏิบัติบนความใกล้ชิดที่แตกต่าง

ผู้ชาย: ความใกล้ชิดทางพื้นที่

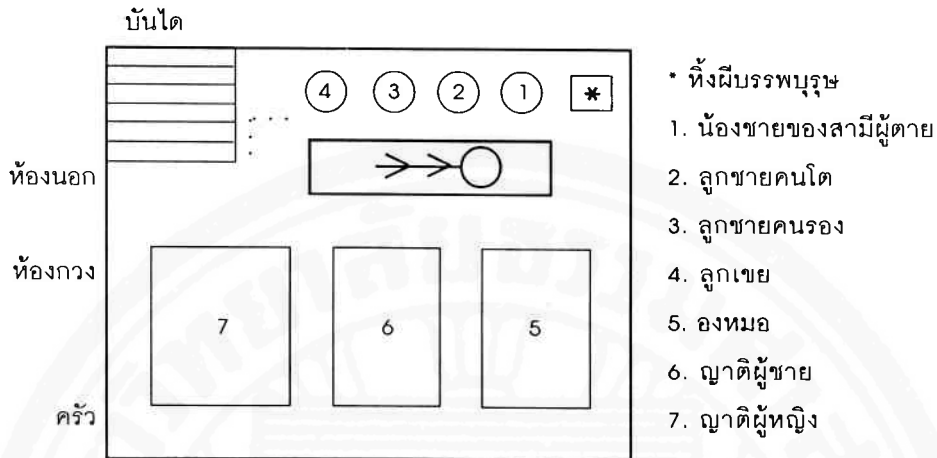
ระหว่างที่องหมอขึ้นมานบนเรือนทำพิธีสวดส่งผีขวัญขึ้นฟ้า นั้น ผู้เขียนนั่งอยู่ข้างหลังขององหมอ เมื่อมองไปรอบๆ ก็พบว่า มีการแบ่งพื้นที่กันอย่างชัดเจนระหว่างฝ่ายชายและฝ่ายหญิง เบื้องหลังนั้นคือที่ตั้งของโลงศพ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณห้องนอกหรือห้องอันเป็นที่ตั้งของหิ้งบรรพบุรุษ ญาติฝ่ายชายที่ใกล้ชิดกับผู้ตายจะนั่งหันหน้าเข้าหาโลงศพ เรียงตามลำดับคือ ผู้ที่นั่งทางฝั่งศีรษะของผู้ตายคนแรก เป็นน้องชายของสามีแม่เฒ่า (เนื่องจากสามีได้ตายไปก่อนแล้ว) คนต่อมาคือลูกชายคนโต คนรอง เรียงกันไปจนถึงลูกเขย ทุกคนนั่งอยู่ติดกับโลงศพด้านใน ในตำแหน่งที่เมื่อมีผู้เข้าไปคารพ จะเห็นชายเหล่านี้นั่งหันหน้าออกมาพอดี

¹⁴ ภาวะเปลี่ยนผ่านนี้ถือเป็นที่มาของอำนาจ (Douglas, Mary, *Purity and Danger: an analysis of concepts of pollution and taboo*, London: Redwood Bum, 1979, p.97.) และอำนาจที่เกิดขึ้นในภาวะเปลี่ยนผ่านนี้จะเป็นอำนาจที่เหนือกว่าอำนาจมนุษย์ (Turner, Victor, *The Ritual Process: structure and anti-structure*, Chicago: Aldine Pub. Co. 1969, p.106)

¹⁵ สัมภาษณ์พ่อแม่ เลื่อง จุก แดง พี่ชายของผู้ตาย ชาวไทแดง หมู่บ้านไทยว่า ต มุนเซ็น อ กอนกวง จ เหงอัน, 1 เมษายน 2542.

¹⁶ คำสวดในพิธีของ “องหมอ” นายอา วัน เกวียด อายุ 55 ปี ชาวไทแดง หมู่บ้านเฮียน อ กอนกวง จ เหงอัน, 1 เมษายน 2542.

แผนภาพแสดงการจัดวางตำแหน่งบนเรือในการประกอบพิธีศพไทแดง

ในขณะที่พื้นที่ถัดจากโรงศพซึ่งจะอยู่บริเวณที่เป็นห้องโถงของเรือ บริเวณด้านในสุดซึ่งอยู่ฝั่งศีรษะของผู้ตายจะเป็นที่นั่งขององหมอ และบ่าวหมอ ถัดมาเป็นกลุ่มญาติพี่น้องซึ่งเป็นผู้ชายถัดมาจนถึงห้องหน้าบันไดจะเป็นที่นั่งของกลุ่มญาติพี่น้องผู้หญิง โดยมีลูกสาวและลูกเปื้อ (สะใภ้) นั่งรวมกันอยู่ตอนหน้า

ความสำคัญของการจัดวางตำแหน่งของผู้ชายในพิธีศพแสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดกันทางพื้นที่มากที่สุดระหว่างญาติฝ่ายชายกับผู้ตาย การให้น้องชายของสามิผู้ตายมานั่งใกล้ศพทางด้านศีรษะย่อมแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของผู้ตายกับจารีตของสังคมที่ผู้หญิงเมื่อออกเรือนแล้วจะกลายเป็นสมาชิกโดยสมบูรณ์กับครอบครัวของสามิ สามิจึงถือเป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดกับผู้ตายมากที่สุด ทั้งในเมื่อยามที่ผู้ตายมีชีวิตในสังคมก็ถูกแสดงออกผ่านทางจารีตการออกเรือน แม้แต่ยามที่ตายไปแล้วก็ถูกแสดงผ่านการใช้พื้นที่ในพิธีกรรม น้องชายของสามิจึงเป็นเสมือนตัวแทนของสามิที่ทำหน้าที่สุด

ท้ายอย่างใกล้ชิดแทนที่ชายของตนซึ่งล่องลับไปก่อนหน้านั้น

การนั่งข้างศพโดยเรียงลำดับอาวุโสของลูกชาย ก็แสดงให้เห็นความสำคัญว่าลูกชายอยู่ในฐานะที่เป็นสมาชิกของครอบครัวมากกว่าลูกสาว ลูกชายเหล่านี้จะกลายเป็นผู้ที่ได้รับมรดกสำคัญคือเรือและที่นาจากพ่อแม่ของคนต่อไป¹⁷ ในขณะที่ลูกสาวจะไม่ได้รับมรดกเหล่านี้ แต่จะได้จากสามิที่ตนออกเรือนไปอยู่ด้วย

ความสัมพันธ์ของญาติผู้ชายกับคนตายที่ปรากฏให้เห็นในพิธีได้ย้าให้เห็นความสัมพันธ์ทางสังคมในจารีตปฏิบัติอื่นๆ เช่น การแต่งงาน การแบ่งปันมรดก นอกจากนี้แล้วญาติผู้ชายยังได้รับความสำคัญจาก “องหมอ” และ “ญาติพี่น้องอื่นๆ” รวมทั้งเพื่อนบ้านที่เข้ามาร่วมพิธีศพด้วย กล่าวคือ ในการแสดงความเสียใจของผู้ที่มาร่วมงาน หลังจากที่ได้เคารพศพแล้วก็จะแสดงอาการเสียใจหรือปลอบประโลมญาติสนิท ด้วยการเข้าไปบอกกล่าว จับมือกับญาติกลุ่มผู้ชายก่อนแล้วจึงจะมาแสดงความเสียใจกับญาติกลุ่มผู้หญิงในภายหลัง

¹⁷ ในอุดมคติ (ideology) ของประเพณี เรือของพ่อแม่จะตกเป็นของลูกชายคนโต แต่ในทางปฏิบัติ (practice) ที่เห็นกันอยู่ทั่วไปมีหลายกรณีที่ไม่ได้เป็นเช่นนั้น เรืออาจตกเป็นของลูกชายคนใดก็ได้ แล้วแต่เหตุผลและเงื่อนไขทางสังคมหรือความพอใจของพ่อแม่

ญาติกลุ่มผู้ชายจึงทำหน้าที่เสมือนตัวแทนของตระกูล หรือผู้สืบทอดสายตระกูล (โดยเฉพาะลูกชาย) ของผู้ตาย เราจึงได้เห็นบทบาทที่ญาติกลุ่มผู้ชายทำหน้าที่ในการ “รับแขก” คนที่มาร่วมงานศพอย่างชัดเจน รวมทั้งกิจกรรมของญาติผู้ชายที่ปรากฏในงานศพ ก็มีความหลากหลายและมากมายกว่าของกลุ่มญาติผู้หญิง

กิจกรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ญาติผู้ชายจะทำให้กับผู้ตายคือ การนำผู้ตายไปฝังซึ่งต้องมีพิธีแห่ศพจากเรือนผู้ตายไปยังป่าช้า ขันตอนของพิธีนี้แสดงให้เห็นบทบาทของกลุ่มญาติผู้ชายที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ มากมาย นับแต่การตีฆ้อง ถีงธง ทามศพ เดินตามศพอย่างใกล้ชิด (กลุ่มผู้หญิงจะเดินตามหลัง) นำศพไปยังป่าช้า (กลุ่มผู้หญิงจะต้องตามไปที่หลังเช่นกัน แต่ส่วนใหญ่จะกลับเรือน) การฝัง จนกระทั่งการบอกกล่าวผู้ตายหลังจากฝังแล้วและแยกย้ายกันกลับเรือน

ความใกล้ชิดระหว่างผู้ตายกับญาติผู้ชายจึงเห็นได้ชัดเจนทุกสถานภาพของชีวิต ตั้งแต่สถานภาพที่ยังมีชีวิตอยู่ในสังคมนับเริ่มแต่ออกรับมาอยู่กับครอบครัวฝ่ายสามี จนกระทั่งตายไป ในพิธีศพก็ได้กำหนดความใกล้ชิดจากตำแหน่งทางพื้นที่ และบทบาทกิจกรรมอันหลากหลายของญาติฝ่ายชาย แม้กระทั่งเมื่อพิธีศพผ่านพ้นไป สถานภาพของผู้ตายได้กลายเป็นผีอย่างสมบูรณ์ ผีขวัญไหวของผู้ตายก็ถูกเชิญให้มาอยู่บนทั้งผีบรรพบุรุษร่วมกับผีสามัญของตนที่ตายไปก่อนหน้านี้ ซึ่งทั้งผีก็ตั้งอยู่บนเรือนที่ปัจจุบันได้ตกทอดแก่ลูกชายของตนเช่นกัน

เสียงร้องไห้: คำประกาศของญาติผู้หญิง

เสียงร้องไห้ดังเสียดลอด
ออกมาจากเรือน พร้อมคำร้อง
เรียกหาแม่เฒ่า “แม่เอ๊ย.....แม่.....แม่
เอ๊ย.....” ดังอย่างโหยหวนของ

บรรดาญาติที่เป็นผู้หญิงทั้งที่เป็นลูกสาว หลานสาว ลูกสะใภ้ และหลานสะใภ้ ทำให้เพื่อนบ้านที่อยู่ไกลออกไปต่างรับรู้ว่ามีคนตาย ยิ่งเมื่อถ้าขึ้นเรือนแล้ว จะเห็นภาพของญาติผู้หญิงทั้งหลายนั่งร้องไห้ตาแดงก้ำ พร้อมกับรำพันหาแม่เฒ่าอยู่ตลอดเวลา บ้างก็นั่งก้มหน้าร้องไห้ บ้างก็มีญาติคนอื่นๆ กอดกันร้องไห้ ภาพและเสียงที่เกิดขึ้นต่อหน้าทุกคนขณะนั้น ก่อให้เกิดบรรยากาศที่สะเทือนอารมณ์ และทำให้ผู้ที่มาร่วมงานคนอื่นๆ ต่างก็พลอยโศกเศร้าไปด้วย ยิ่งเมื่อมีเพื่อนบ้านหรือญาติคนอื่นๆ ทอยขี้ขึ้นมาไหว้ศพคนตายหลังจากที่ได้รับข่าวคราว เมื่อไหว้ศพเสร็จแล้วเสียงร้องไห้ก็ยิ่งระงมดังขึ้นอีก จนผู้มาเคารพศพต้องลุกขึ้นมาปลอบประโลมและแสดงความเสียใจต่อญาติเหล่านั้น

พฤติกรรมที่แสดงออกดังกล่าว ทั้งการร้องไห้แสดงความเสียใจอย่างโหยหวน และการรำพันถึงผู้ตายตลอดเวลา จะไม่เกิดขึ้นในกลุ่มของญาติที่เป็นผู้ชาย¹⁸

เสียงร้องไห้จึงเป็นเสมือนสื่อสำคัญที่สร้างความใกล้ชิดผูกพันระหว่างแม่เฒ่ากับญาติผู้หญิง ในขณะที่เราเห็นอย่างชัดเจนว่ากลุ่มญาติผู้หญิงถูกจัดวางตำแหน่งพื้นที่ทางพิธีกรรมอย่างจำกัด และมีระยะห่างทางพื้นที่กับผู้ตายมากกว่ากลุ่มญาติผู้ชาย การแสดงออกผ่านเสียงร้องจึงช่วยลดความห่างที่เกิดขึ้นนี้ได้ ญาติผู้ชายจึงไม่จำเป็นต้องสร้างการแสดงออกผ่านเสียงอีก เนื่องจากพวกเขาเหล่านั้นมีตำแหน่งทางพื้นที่และความสัมพันธ์ทางสังคมอื่นๆ ที่เชื่อมโยงเข้า

¹⁸ ตลอดเวลาที่ผู้เขียนอยู่ในพิธีศพ ผู้เขียนเห็นการร้องไห้ดังกล่าวนี้นี้จากลูกชายของผู้ตาย เมื่อคราวลูกสาวผู้ตายคนหนึ่งมาเคารพศพ ซึ่งมีการร้องไห้อย่างมาก จนทำให้คนในงานทั้งหมดรู้สึกโศกเศร้าไปด้วย ส่วนมากแล้วผู้ชายจะตาแดง และไม่ร้องรำพันเหมือนผู้หญิง

กับผู้ตายไว้แล้ว

ในชีวิตของผู้หญิงไทแดง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับผู้หญิงในสังคม เป็นความสัมพันธ์ที่ขาดความต่อเนื่อง และขาดการสืบทอดลำดับความสัมพันธ์ที่ยาวเท่าผู้ชายนั่นคือ หญิงสาวที่เกิดขึ้นมาจะถูกตัดขาดจากครอบครัวเดิมไปสู่ครอบครัวใหม่หลังการแต่งงาน นอกจากจะสิ้นสุดความเป็นสมาชิกของครอบครัวเดิมแล้ว หญิงที่ออกเรือนใหม่ยังต้องหันไปเคารพผีบรรพบุรุษของสามีอีกด้วย ในขณะที่เดียวกัน ความสัมพันธ์ของผู้หญิงก็เริ่มขึ้นใหม่ระหว่างแม่ผัวกับฐานะใหม่ของตนคือลูกสะใภ้ เห็นได้ชัดว่าช่วงเวลาในชีวิตของผู้หญิงไทแดง จะต้องย้ายเรือนเข้าอยู่กับครอบครัวใหม่ และถือผีใหม่อย่างน้อย 2 ครั้ง (นับรวมครอบครัวเดิม) ในขณะที่ผู้ชายไทแดงไม่จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ดังกล่าวตลอดช่วงชีวิตของเขา

ความใกล้ชิดทางสังคมระหว่างผู้หญิงกับผู้หญิง ในรูปแบบของแม่ผัว - ลูกสะใภ้ - หลานสะใภ้ มีมากกว่าความใกล้ชิดแบบแม่ - ลูกสาว - หลานสาว ชีวิตทางสังคมของผู้หญิงไทแดงจึงมีภาพของความเคลื่อนย้ายพื้นที่ทางสังคมระหว่างครอบครัวเก่าและครอบครัวใหม่ ผู้หญิงจึงเสมือนเป็นกลไกสำคัญในการดำเนินและเชื่อมความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบครอบครัวตามจารีตประเพณีของไทแดง

คุณสมบัติดังกล่าว ทำให้เราเห็นว่า ในขณะที่พิธีศพมีผลต่อการกำหนดตำแหน่งทางพื้นที่ของผู้หญิงอย่างจำกัดในระหว่างการประกอบพิธี แต่คุณสมบัติทางสังคมของผู้หญิงมีการเคลื่อนที่โยกย้าย

ระหว่างครอบครัวสูงกว่าผู้ชาย การแสดงออกด้วยการร้องไห้เสียงดัง จึงเป็นการทำหน้าที่ทดแทนให้เสียงเป็นผู้เดินทางสื่อสารระหว่างคนในสังคม เสียงร้องของผู้หญิงจึงเป็นเสมือนคำประกาศ (announcement)¹⁹ อย่าง

ลูกหลาน ลูกเขยและญาติฝ่ายชายนั่งอยู่ใกล้ๆโลงศพ

ไม่เป็นทางการ ทั้งในแง่การแสดงความรู้สึกผูกพันกับผู้ตาย และการประกาศให้สังคมรับรู้ที่เกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้น ซึ่งทราบได้ทันทีที่ได้ยินเสียงร้องไห้ที่ตั้งออกมาจากเรือนนี้ว่า เรือนนี้กำลังมีงานคนตาย

ความโศกเศร้าเสียใจ: การแสดงออกทางอารมณ์ภายใต้กรอบประเพณี

ในระหว่างที่ผู้เขียนมีส่วนร่วมอยู่ในพิธีศพของไทแดงนั้น ได้สังเกตเห็นการแสดงออกทางอารมณ์²⁰ ที่เกิดขึ้นของผู้ที่มาเข้าร่วมพิธีว่ามีลักษณะที่โดดเด่นและมีแบบฉบับของการแสดงออก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแสดงออกถึงความรู้สึกโศกเศร้าเสียใจที่มีต่อผู้ตาย

¹⁹ บทบาทของผู้หญิงในการร้องไห้ร่ำพันเพื่อทำหน้าที่ประกาศให้คนรอบรู้เห็นพบเช่นกันในกลุ่มคำ (Kam) ซึ่งเป็นกลุ่มคนไทในเขต จ. หูหนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน ดูใน Berlie, Jean, *op cit.*, pp. 10-21.

²⁰ มีงานของนักมานุษยวิทยาหลายท่านได้อธิบายถึงคำว่าอารมณ์ (emotion) ซึ่งพอจะประมวลได้ว่าอารมณ์คือประสบการณ์อย่างหนึ่งของมนุษย์ที่รวมเอาความรู้สึกและความหมายเข้าด้วยกัน (ดูใน Leavitt, John, *Meaning and Feeling in the Anthropology of Emotions, American Ethnologist*, 23: 3, August 1996, pp. 514-539.)

อันที่จริงนักมานุษยวิทยาให้ความสนใจต่อประเด็น
อารมณ์ที่เกิดขึ้นในภาคสนามมานานแล้ว โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งงานของ วิคเตอร์ เทอร์เนอร์ (Victor Turner)
และคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz) ได้พยายาม

ลูกหลานและสะใภ้นั่งร้องไห้คร่ำครวญอยู่กลางเรือน

ให้คำอธิบายได้อย่างชัดเจนในประเด็นนี้ เทอร์เนอร์เสนอ
ถึงการทำความเข้าใจทางอารมณ์ของผู้เข้าร่วมพิธีกรรม
ผ่านการกระทำของสัญลักษณ์ โดยที่สัญลักษณ์จะเป็น
ตัวแสดงความหมายใน 2 ขั้ว ที่สำคัญคือ ขั้วความ
หมายทางอารมณ์ และขั้วความหมายทางสังคม²¹ ส่วน
เกียร์ซได้เสนอคำอธิบายโดยตรงว่าอารมณ์เป็นสิ่งที่
สังคมสร้างขึ้นมาในพิธีกรรมจะแสดงความรู้สึกต่าง ๆ
มากมาย บุคคลที่เข้าร่วมในพิธีนั้น ๆ จึงเสมือนเข้าไป
เรียนรู้การแสดงออกทางอารมณ์ของตนในบริบทของการ
รวมกลุ่มทางสังคม²²

หากพิจารณาตามกรอบความคิดข้างต้น
จะเห็นได้ว่ามนุษย์ไม่สามารถแสดงออกทางอารมณ์ผ่าน
ความเป็นปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่การแสดงออกทาง

อารมณ์ของมนุษย์เกิดขึ้นจากประสบการณ์ทางสังคม
 อีกทั้งยังมีกฎเกณฑ์ทางสังคมบางอย่างกำหนดลักษณะ
ของการแสดงออกนั้นด้วย ซึ่งในกรณีพิธีศพของไทยแดง
ก็เห็นได้ชัดว่ากฎเกณฑ์ดังกล่าวถูกควบคุมผ่านพล็อต

(plot) เรื่องที่จะแสดง เนื้อหา บทบาท รวม
 ทั้งข้อกำหนด ทางพื้นที่และเวลาของการ
 แสดงอารมณ์ ในที่นี้อารมณ์หลักของพิธีศพ
 คือความโศกเศร้าเสียใจ ได้ถูกแสดงออก
 ผ่านพฤติกรรมหลัก คือ

1. การร้องไห้รำพัน ซึ่งเป็น
 บทบาทหลักของญาติผู้หญิง เป็นที่ทราบกัน
 ดีแล้วจากข้อมูลข้างต้นว่าในพิธีศพได้
 กำหนดตำแหน่งทางพื้นที่ของผู้หญิงไว้อย่าง
 ชัดเจน ดังนั้นโอกาสที่ผู้หญิงจะได้ร้องไห้
 ในพิธีจึงถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขทางพื้นที่
 ข้อจำกัดดังกล่าวยิ่งเห็นได้ชัดเจนเมื่อลูก
 สาวคนหนึ่งของผู้ตายซึ่งออกเรือนไปอยู่หมู่
 บ้านแห่งหนึ่งที่ไกลออกไปร่วมสิบกิโลเมตร

และได้เดินทางมาถึงในตอนปลายของวันรุ่งขึ้น เมื่อมา
 ถึงเรือนแล้วได้แสดงอาการร้องไห้ด้วยความเสียใจเป็น
 อย่างมาก จนกระทั่งทำให้บรรยากาศทางความรู้สึกของ
 คนที่อยู่บนเรือนทั้งหมดเกิดความสะเทือนใจเป็นอย่างยิ่ง
 ลูกสาวคนนี้ร้องไห้และพ่ำรำพันจนพุบอยู่กับพื้น
 ญาติ ๆ ต้องเข้าไปช่วยปลอบประโลมให้พ้นจากความ
 เศร้าโศก “องหมอ” ก็ได้เข้ามาช่วยทำพิธีและผูกด้วย
 รับขวัญพร้อมกับสั่นกระดิ่งในยามเพื่อเรียกขวัญกลับมา
 ซึ่งองหมอไม่เคยทำให้ใครในพิธีนี้เลย กระนั้นก็ตามแม้
 จะเศร้าโศกเสียใจเพียงใด ลูกสาวก็ไม่อาจใช้เวลาที่จะ
 เข้าไปอยู่ในพื้นที่ที่ใกล้ชิดกับโลงศพได้ ในที่สุดก็ต้อง
 มานั่งร่วมกับญาติผู้หญิงคนอื่น ๆ เพื่อร้องไห้รำพันแสดง
 ความเสียใจกันต่อไป

²¹ Turner, Victor, *The Forest of Symbol: aspects of Ndembu ritual*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1967, p. 28. และ Turner, Victor, *The Ritual Process: structure and anti-structure*, Chicago: Aldine Pub.Co, 1969, p.3.

²² Geertz, Clifford, *The Interpretation of Culture*, New York: Basic Book Inc., 1973, pp. 413-453.

ช่วงเวลาที่สำคัญก็มีผลต่อการกำหนดการร้องไห้ด้วยเช่นกัน การร้องไห้จะมีมากขึ้นเมื่อมีผู้มาเคารพศพต่อผู้ตายในแต่ละครั้ง หรือหลังจากบทสวดของงอมอในแต่ละครั้ง และหลังจากเสียงตีฆ้องก่อนจะมีการเคลื่อนย้ายศพออกไปยังป่าแห้ว การร้องไห้ในที่นี้จึงมิได้เป็นเพียงแต่การแสดงออกถึงความรู้สึกเสียใจ แต่ยังเป็นเสมือนสัญญาณในการขานรับ ต่อจังหวะของพิธีกรรมในช่วงต่าง ๆ ที่มีผลต่อการเกิดขึ้นของพิธีกรรมในช่วงต่อไป

เห็นได้ว่า การร้องไห้แต่ละครั้งจะอยู่ภายใต้บทร้องที่ว่า “แม่เอ๊ย...แม่...แม่เอ๊ย.....” หรือ “แม่เฒ่าเอ๊ย...แม่เฒ่า...แม่เฒ่าเอ๊ย.....” วนไปวนมาอย่างซ้ำแล้วซ้ำเล่า ไม่มีผู้ใดที่จะพร่ำรำพันถึงความรู้สึกของตนอย่างยืดยาวด้วยคำพูดที่ไม่ซ้ำแบบ โดยไม่กล่าวถึงชุดคำร้องดังกล่าวได้เลย

สิ่งที่เกิดขึ้นต่อการแสดงอารมณ์ผ่านการร้องไห้ จึงเกิดภายใต้ข้อกำหนดที่เป็นพล็อต (plot) สำหรับให้สมาชิกในสังคมได้มาแสดงออกและรับรู้กันในกฎเกณฑ์ที่ควรจะเป็นไป ซึ่งในที่สุดก็กลายเป็นจารีตและวิถีปฏิบัติของการแสดงความรู้สึกของมนุษย์ผ่านพิธีกรรมไปอย่างไม่รู้ตัว

2. การเคารพศพ เป็นวิธีหนึ่งของการแสดงความเสียใจต่อผู้ตาย นอกจากจะมีระเบียบชัดเจนในเรื่องขั้นตอนของการเข้าไปไหว้ศพแล้ว การนำของมาเคารพศพด้วยก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่จะบอกได้ว่าบุคคลผู้นั้นผูกพันมากน้อยต่อผู้ตายอย่างไร โดยส่วนใหญ่แล้วญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านจะนำ ฟืน ฐูป ไข่ นก เหล้า เป็นของเคารพ หากเป็นผู้ที่ผูกพันมากก็จะนำหมูมาเป็นของเคารพ เมื่อญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านขึ้นมาเคารพคนตายบนเรือนแล้ว ลูกหลานผู้ชายที่นั่งอยู่ข้างโรงศพก็จะนั่งคุกเข่าเอามือวางบนพื้นเพื่อแสดงความขอบคุณ ในขณะที่กลุ่ม

ลูกหลานผู้หญิงจะแสดงออกโดยการร้องไห้ และการกล่าวให้แม่เฒ่ามารับของเหล่านี้ไป

3. การปลอบประโลมจากผู้ที่มาเคารพศพ เป็นอีกวิธีหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าตนก็มีความรู้สึกเสียใจร่วมกับญาติพี่น้องของผู้ตาย เพียงแต่ไม่ได้แสดงออกด้วยการร้องไห้อย่างชัดเจนเหมือนบรรดาลูกหลานผู้ตาย ในการปลอบประโลม ก็จะมีระเบียบขั้นตอน ที่แน่นอนเช่นเดียวกัน โดยเริ่มจากการปลอบประโลมญาติผู้ชาย แล้วจึงจะไปยังญาติผู้หญิง รวมทั้งแบบแผนการแสดงออกในท่าจับมือ ซึ่งทุกคนที่มาก็จะแสดงออกด้วยท่าทางเดียวกัน

ในพิธีกรรม การแสดงออกทางอารมณ์มีบทบาทสำคัญอย่างมากในการก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมกันของคนที่อยู่ในพิธี และมิติของอารมณ์ได้ถูก

การฝังศพในป่าแห้ว บ้านไทยว่า จังหวัดเหงัน แสดงออกผ่านกรอบกำหนดที่มีกฎเกณฑ์เฉพาะอย่าง อารมณ์แห่งความเศร้าโศกเสียใจถือว่าเป็นอารมณ์หลักของพิธีศพ แต่เมื่อบุคคลอยู่ในบริบทของพิธีแล้วจะไม่สามารถแสดงออกได้อย่างพร่ำเพรื่อ แต่จะเกิดขึ้นได้ตามจังหวะของเวลา ตำแหน่งทางพื้นที่ กฎเกณฑ์ของความเป็นชาย - หญิงในสังคม รวมทั้ง “บท” (คำพูด, คำร้อง) ที่ถูกกำหนดไว้เป็นแบบแผนอย่างชัดเจนในพิธี

ความสัมพันธ์แม่ลูก กับพิธีแห่งการย้อนความรู้สึก ครั้งสุดท้าย

นับตั้งแต่พิธีศพได้ดำเนินมาเป็นเวลาหนึ่งวันหนึ่งคืน ร่างของผู้ตายได้ถูกจัดการจนถึงขั้นตอนเกือบสุดท้ายคือการนำไปฝัง ซึ่งถือว่านับต่อแต่นี้ผู้ตายได้กลายเป็นผีขวัญขึ้นไปอยู่บนฟ้าแล้ว ความห่างไกลทางพื้นที่ที่เกิดขึ้นระหว่างโลกของคนเป็นและโลกของคนตาย (แม้โลกหลังความตายจะเป็นพื้นที่ทางจินตนาการซึ่งถูกสมมติขึ้นโดยใช้พื้นที่บนฟ้าก็ตาม) ได้ทำให้เกิดขั้นตอนพิธีที่สำคัญอีกขั้นหนึ่งหลังจากการนำศพไปฝังในป่าแล้ว เป็นกรณีพิเศษหากผู้ตายมีฐานะเป็นแม่ นั่นคือ “พิธีนั่งค้อ”

เมื่อกลับมาถึงเรือน ลูกชายทั้งสามของแม่เฒ่า จะมานั่ง

พิธีนั่งค้อของลูกชายทั้งสามโดยมีสะใภ้ร้องไห้คร่ำครวญถึงแม่เฒ่า

ล้อมรอบที่จีไฟ โดยจะสวมบทบาทเป็นแม่หลังคลอดลูก มีการนำข้าวกับเกลือมาให้กิน และประคบสมุนไพรตามร่างกาย ในระหว่างนี้ลูกสะใภ้ทั้งสามจะคอย

บิบนวดให้ พร้อมกับต้มนยาสมุนไพรมาให้ดื่ม

การสวมบทบาทของแม่ในพิธีกรรม ถือว่าเป็นการสร้างความใกล้ชิดในสายสัมพันธ์ระหว่างแม่ - ลูก เป็นครั้งสุดท้าย การแสดงออกในลักษณะนี้เรียกว่าการหวนรำลึกถึงอดีต (nostalgic sensationalism) ซึ่งเป็นการย้อนกลับทางเวลาโดยผ่านการแสดงด้วยการกลับบทบาทชาย - หญิง พิธีในขั้นตอนนี้ได้ทำหน้าที่ในการอำรงรักษาสภาพความสัมพันธ์ให้คงอยู่ต่อไปในความคิดและความรู้สึก แม้ว่าหลังจากนี้ต่อไปแล้วภาพความสัมพันธ์ดังกล่าวจะไม่ได้เกิดขึ้นอย่างที่เคยเกิดในขณะที่ผู้ตายยังมีชีวิตอยู่แล้วก็ตาม

ท้ายที่สุดของพิธีศพ ได้มีขั้นตอนสำหรับเป้าหมายหลัก 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ยังมีชีวิตอยู่ ได้มีพิธีรับขวัญเพื่อนำความเป็นปกติและชีวิตที่สมบูรณ์

(ตามความเชื่อพื้นฐานคือ ชีวิตอยู่คู่กับขวัญ) เพื่อการดำเนินชีวิตตามปกติต่อไป อีกฝ่ายคือ “ผู้ตาย” พิธีกรรมได้จัดการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของผู้ตายหลังจากเปลี่ยนสถานภาพเป็นผี ให้สามารถติดต่อกับฝ่ายที่ยังมีชีวิตอยู่ หรือโลกของคนเป็นได้ด้วยการทำพิธี “ตอนผีขวัญหัวดินเขื่อน” ซึ่งในที่สุด พิธีศพก็ได้ทำหน้าที่ของมันอย่างสมบูรณ์โดยสามารถจัดการกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วยบุคคลที่ต้องเปลี่ยนสภาพเนื่องจากข้อจำกัดทางชีวภาพ และจัดการกับความรู้สึกภายในของมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยทั้งหมดได้ถูกกระทำผ่านกระบวนการพิธี ที่ได้รับการปฏิบัติจนกลายเป็นจารีตประเพณีของสังคม

นักมานุษยวิทยาท่านหนึ่งได้กล่าวไว้เป็นข้อคิดว่า “เราจะเห็นความหมายของชีวิตมนุษย์อย่างประจักษ์แจ้งมากขึ้น เมื่อชีวิตนั้นสิ้นสุดลง”²³ ความ

²³ Turner, Victor, *The Anthropology of Performance*, New York: PAJ Publications, 1988. p. 97

หมายดังกล่าวได้เกิดขึ้นผ่านพิธีศพ ซึ่งพิธีกรรมได้แสดงให้เห็นไม่เพียงแต่กระบวนการของการสร้างความหมายเท่านั้น แต่ยังทำให้เห็นกระบวนการแสดงความรู้สึกที่เกิดขึ้นในบริบทพิธีนี้ด้วย ความหมายและความรู้สึกจึงถูกสร้างขึ้นอย่างสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการทางอารมณ์ อันเป็นมิติที่สำคัญอีกประการหนึ่งของประสบการณ์ชีวิตมนุษย์ ซึ่งได้ถ่ายทอดผ่านกลไกทางวัฒนธรรมที่เรียกว่า “พิธีกรรมแห่งความตาย”

เอกสารอ้างอิง

- Berlie, Jean. "Religion, Fengshui and Funerals of Kam speakers in Hunan province China," *Tai Culture*. 1: 1, 10 - 21.
- Douglas, Mary. *Purity and Danger: an analysis of concepts of pollution and taboo*. London: Redwood Bum, 1979.
- Geertz, Clifford. *The Interpretation of Culture*, New York: Basic Book Inc, 1973.
- Leavitt, John. "Meaning and Feeling in the Anthropology of Emotions," *American Ethnologist*, 23: 3 (August 1996), 514 - 539.
- Turner, Victor. *The Anthropology of Performance*. New York: PAJ Publications, 1988.
- _____. *The Forest of Symbol: aspects of Ndembu ritual*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1967.
- _____. *The Ritual Process: structure and anti-structure*. Chicago: Aldine Pub. Co., 1969.
- Vi Van An. "Supplementary Material about the Names and the History of Settlement of the Tai-groups in the Region of Highway No.7 - Province Nge An Central Vietnam," *Tai Culture*. 1: 1, 30 - 40.

ความดีความงามของบทความชิ้นนี้ขออุทิศแด่แม่เฒ่า โล ที ต่า ผู้ตาย และชาวบ้านไทยว่าทั้งหลายผู้มอบประสบการณ์ชีวิตของพวกเขาให้เป็นความรู้ต่อพวกเรา.

พม่า

เวียดนาม

ลาว
อ่าวตังเกี๋ย

69

อ่าว
เมาะตะมะ

ทะเล

อินโดจีน

อ่าวไทย

กัมพูชา

ไทย

การท่องเที่ยวไทย
ทะเลจนได้

ปรีดี พนมยงค์

ประเทศไทย

๐ ๑๐๐ ๒๐๐ กิโลเมตร

แสดง ทางหลวงแผ่นดิน

ทางหลวงถาวร

ทางหลวงกำลังสร้าง

ที่มา: ทองใบ แดงน้อย. แผนที่ภูมิศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 6).
 พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2513. หน้า 21.

มาเลเซีย